

XIV muutuva keele päev

16. novembril 2018
Tartu Ülikoolis

Muutuva keele päeva korraldatakse Tartu Ülikooli ja Tallinna Ülikooli ühistööna.

XIV muutuva keele päev toimub koostöös Eesti-uuringute tippkeskusega (Euroopa Liidu Regionaalarengu Fond)

Korraldajad
Helle Metslang
Ilona Tragel
Reili Argus
Liina Pärismaa

Sisukord

Grambank ja Uurali keelte tüpoloogiline andmebaas	5
<i>Miina Norvik, Eva Saar, Terhi Honkola, Gerson Klumpp, Helle Metslang, Karl Pajusalu</i>	
Inimesed ilma nimeta. Perekonnanimetud kodanikud Eestis 1930. aastail	6
<i>Fred Puss</i>	
ÜLDSEKTSIOON	7
<i>Ei lähe (see kuskile) kaduma, ei hakka (ka) roiskuma: konkordantside otsing ja võrdlus süsteemis KORP</i>	7
<i>Olga Gerassimenko, Neeme Kahusk, Kadri Vider</i>	
Metafooride keeltevahelise varieerumise mõju kognitiivsele pingutusele kehaosa-metafooride eesti-vene tõlke näitel	9
<i>Ekaterina Kornilitsina</i>	
Eesti keele vokaalid hispaania emakeelega keeleõppijate häälduses	10
<i>Katrin Leppik</i>	
Pronoomeni kes kasutusest eesti murretes	11
<i>Hanna Pook</i>	
Tulevik 17.–18. sajandi põhjaeesti kirjakeeles	12
<i>Liina Pärismaa</i>	
<i>Mis see on uus küsilause tüüp vä? Tervikliku intonatsiooniga mitmeosalised küsimused</i> 14	
<i>Andra Rumm, Tiit Hennoste</i>	
<i>Miks lastele antakse nii palju õppida nagu kodus. Kurtmisjärjendid kooliteemalistes vestlustes</i>	16
<i>Andriela Rääbis, Tiit Hennoste, Andra Rumm</i>	
<i>des- ja mata-konverbitarindi funktsioonid</i>	18
<i>Carl Eric Simmul</i>	
Skeem, valents ja perspektiiv abstraktse tähendusega verbi semantikas	19
<i>Ilona Tragel, Jane Klavan</i>	
NIMETÖÖTUBA	21
Muutused ja mõjutused kohanimedes Hargla kihelkonna näitel	21
<i>Mariko FASTER</i>	

Eesti 100 – eesnimed	23
<i>Annika Hussar</i>	
Geograafia ja nimeteadus	24
<i>Taavi Pae</i>	
Hundilage ja Seljapealis: soodega seotud kohanimed kohapärimuse uurimise kontekstis	25
<i>Lona Päll</i>	
Vanade isikunimede teekond tänapäeva – Rápina perekonnanimed	26
<i>Evar Saar</i>	
Isikunimed Jõelähtme kihelkonna näitel	27
<i>Jaan Tagaväli</i>	

Grambank ja Uurali keelte tüpoloogiline andmebaas

Miina Norvik, Eva Saar, Terhi Honkola, Gerson Klumpp, Helle Metslang, Karl Pajusalu
(Tartu Ülikool)

Grambank on arendamisel olev andmebaas, kuhu plaanitakse koondada ühtekokku 200 struktuurijoont umbes 3000 keele kohta (andmebaas tehakse avalikult kättesaadavaks ilmselt 2019. aastal). Kogutavad jooned on enamjaolt binaarsed, st küsimused nagu *Kas relatiivlause võib järgneda nimisõnale? Kas 3. isiku pronoomenites ilmneb soeristus?*, mis eeldavad *jah-/ei-*vastust. Valmiv andmebaas on kasutatav mitmel viisil, mh joonte geograafilise jaotumise näitamiseks, keelte arengu uurimiseks.

Kui Grambanki jaoks kogutakse infot väga erinevate maailma keelte kohta, siis Uurali keelte tüpoloogiline andmebaas koondab ühe keelkonna andmed. Selle andmebaasi arendamisel on aluseks võetud Grambanki põhimõtted ning osalt ka Grambanki jaoks kogutud jooned. Nimelt on 200 joone hulgas umbes 150 joont, mis on Uurali keelte kohta relevantseid. Näiteks ülal toodud küsimustest esimene on Uurali keelkonna sisemise jaotumise puhul relevantne, teine aga mitte, sest üheski Uurali keeles pole grammatilist sugu. Grambankis leiduvatele küsimustele on lisatud umbes 150 küsimust, mis aitavad saada võimalikult tervikliku pildi Uurali keeltest, kui andmed on kokku kogutud. Grambank sisaldab põhiosas küll (morfo)süntaktilisi jooni, kuid Uurali keelte andmebaasi tarvis on lisatud ka küsimused fonoloogiliste joonte kohta.

Ettekande eesmärk ongi tutvustada lähemalt mõlemat andmebaasi, keskendudes Uurali keelte tüpoloogilise andmebaasi koostamisele ning selle kasutusvõimalustele.

Inimesed ilma nimeta. Perekonnanimetud kodanikud Eestis 1930. aastail

Fred Puss (Tartu Ülikool)

Eesti perekonnanimede ajaloo uurimine on seni leidnud käsitlemist peamiselt keeleteadlaste poolt, kes on käsitlenud nimede etümoloogiat. Nimede ajaloolise kujunemise protsessidele on tähelepanu pööratud vähem. Puuduvad üldülevaated Eesti perekonnanimede kujunemise kõikidest protsessidest. Kõige laiahaardelisemad ülevaated pärinevad Andrus Saarestelt (1934) ja Aadu Mustalt (2000, 2015).

Kümmekond aastat tagasi näitas siinkirjutajale tollane Kambja koguduse vaimulik Kristjan Luhamets dokumenti tema vanaisale perekonnanime määramise kohta 1939. aastal. Toimikud vastavatest nimemääramistest jõudsid autorini alles 2016. aastal ning selgus, et tegu on täielikult käsitlemata valdkonnaga Eesti perekonnanimede ajaloos. See leidis kajastust toleaeagses ajakirjanduses vaid ühe artikliga ning nimeuurijate töodes on see leidnud mainimist vaid paaril korral kui väheseid sõjapõgenikke puudutanud teema. Protsess on jäänud nimede eestistamise kampaania varju, kuigi puudutas mitut tuhandet inimest ning toimus nimede eestistamisest täiesti eraldi. Puuduvad üldnimekiri või andmebaas selle käigus määratud nimedest, ülevaated perekonnanimetuse põhjustest ning nimede määramise protsessist. Laialt levinud arvamus, et perekonnanimede panek Eestis lõppes 1921. aastal Petserimaal ja Narva-tagusel nimede panekuga või paremal juhul 1926. aastal Ruhnu elanikele nimede määramisega, on seega alusetu.

Ettekande eesmärk on 1) uurida põhjuseid, kas (ja miks) polnud osal Eesti kodanikest 1930. aastail veel ametlikke perekonnanimesid või oli tegu vaid bürookraatlikult loodud olukorraga, 2) anda ülevaade tekkinud juriidilisest keskkonnast ning riigiametnike toimimisest selles, 3) teha statistiline ülevaade määratud perekonnanimedest ning nende saajatest piirkonniti, vanuserühmiti, rahvusesti jne.

Kirjandus

Must, Aadu 2000. Eestlaste perekonnanime allikad. Ajalooarhiiv, Tartu Ülikooli arhiivinduse õppetool. Tartu: Kleio.

Must, Aadu 2015. Perekonnanime uurija käsiraamat. Tallinn: Hea Lugu.

Saareste, Andrus 1934. Pilk eesti nüüdseile perekonnanimedele. – Eesti Üliõpilaste Seltsi album. X. Tartu: Akadeemilise Kooperatiivi Kirjastus, 84–100.

ÜLDSEKTSIOON

Ei lähe (see kuskile) kaduma, ei hakka (ka) roiskuma: konkordantside otsing ja võrdlus süsteemis KORP

Olga Gerassimenko, Neeme Kahusk, Kadri Vider (Tartu Ülikool)

Eesti keel kui vaba sõnajärgiga ja rikka morfoloogiaga keel pakub keeleteadlastele rohkesti väljakutseid. Keelemuutuste uurimine eeldab tihtipeale keeruliste korpusepäringute koostamist ja ulatuslikku müra läbisõelumist päringutulemustes, eriti siis, kui vaatluse all on süntaktilised konstruktsioonid, nagu näiteks teeside pealkirjas kasutatud mall “minema → hakkama Vma+inf”, mida on uurinud Piret Piiraja (2017), Heete Sahkai ja Kadri Muischnek (2010).

Rootsi Keelepangas loodud korpuste otsingusüsteem KORP (Borin et al. 2012; <https://spraakbanken.gu.se/korp/>) võimaldab teha süsteemi lisatud korpustes paindlikke päringuid, mis kasutavad kogu korpuse olemasolevat märgendust ja metaandmeid. KORP-i laiendatud otsingu liides võimaldab vormistada päringuid sõnavormi, lemma ja lisatud märgenduse, samuti teksti omaduste põhjal (ilmumisaasta, autor jms).

Eestikeelses otsingusüsteemis KORP (Gerassimenko, Kahusk, Vider 2018, <https://korp.keeleressursid.ee/>), mida arendab Eesti Keeleressursside Keskus (<https://keeleressursid.ee/et/>), on eestikeelsete korpuste peale kokku üle 750 miljoni sõne. Eestikeelsed korpused on organiseeritud kogumitesse temaatika ja märgendusviisi järgi: automaatselt on märgendatud ja ühestatud tänapäevased tekstid (mis hõlmavad Eesti keele koondkorpust ja Eesti veebikorpust 2013), Euroopa keeleoskustasemete süsteemis märgendatud keeleõpikud ning keeleõppe tekstid ja (pilotprojektina kirjandusloo uurijatelt) kirjavahetus J. Semperi ja J. Barbaruse vahel; käsitsi kontrollitud on morfoloogiliselt ühestatud korpuse osa.

Päringut on võimalik täiustada loogikaoperaatorite “ja” ja ”või” abil: nt otsides lemmale “minema” või “hakkama” järgnevat lemmat “kaduma” või “roiskuma” (nimekiri võib jätkuda), mis on lisaks (=ja) ma-tegevusnime lõpuga. Ka otsisõnade (või muude üksuste, näiteks kirjavahemärkide) vahelisi üksusi on KORPis võimalik paindlikult määratlada, nt sätestades, et suvaline üksus kordub 0 kuni X korda (siis saame päringu vastuseks nii konkordantsid, kus üks võtmesõna järgneb teisele vahetult, kui ka konkordantsid, kus võtmesõnu eraldab teineteisest üks kuni mitu keelendit).

Päringutulemustes tekkivat müra on võimalik elimineerida, välistades samas päringus müratekitajaid loogikaoperaatori “ei ole” abil: nt “sõna ei ole X“, “lemma ei ole Y”. Laiendatud otsingu koosseisus võib päringukaste ümber tõsta, kui on soovi vahetada võtmesõnade järjekorda. Huvi korral saab kahte päringut salvestada ja päringutulemuste statistikat omavahel võrrelda.

Ettekandes käsitleme KORPi päringuvõimalusi, päringutulemuste ja -statistika võrdlust ja ka KORPis leiduvat keelematerjali, mis on abiks keelemuutuste uurimisel.

Kirjandus

Borin, Lars, Markus Forsberg, Johan Roxendal 2012. Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken. – Proceedings of LREC 2012. Istanbul: ELRA, 474–478.

Gerassimenko, Olga, Neeme Kahusk, Kadri Vider 2018. Some tools and services at Center of Estonian Language Resources. – Abstracts of Baltic HLT 2018: <https://drive.google.com/file/d/1F2vADagOGv7Cyy8r-c3Nz7SbkiGv4f4B/view>. (21.10.2018).

Piiroja, Piret 2017. Kas *minema* või *hakkama*? *minema* asendamine verbiga *hakkama* alguskonstruktsioonis *minema* + Vma-inf. – XII muutuva keele päev Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis 4. novembril 2016. Teeside kogumik. https://www.keel.ut.ee/sites/default/files/www_ut/mkp_2016_teesid.pdf. (21.10.2018).

Sahkai, Heete, Kadri Muischnek 2010. Liitpredikaadid leksikoni-grammatika kontiinumil. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri / Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics 1(2), 295–316.

Metafooride keeltevahelise varieerumise mõju kognitiivsele pingutusele kehaosa-metafooride eesti-vene tõlke näitel

Ekaterina Kornilitsina (Tartu Ülikool)

Ettekanne põhineb 2018. aasta suvel kaitstud magistritööl „Metafooride varieerumise ja tõlkija kogemuse mõju tõlkeprotsessile kehaosa-metafooride eesti-vene tõlke näitel” (juhendaja Ann Veismann) ja selle raames läbi viidud uurimusel.

Üks huvitavamaid tõlketeaduse probleeme on metafooride tõlkimine. Lakoffi ja Johnsoni mõistemetafoori teooria seisukohalt ei ole metafoor lihtsalt kõnekujund, vaid oluline inimõtlelemise vahend, mille abil struktureeritakse (mõistestatakse) ümbritsevat maailma. Mandelbliti metafooride kognitiivse tõlkimise hüpoteesi (ingl *‘Metaphor Translation’ hypothesis*) järgi toimub metafooride tõlkimine just kognitiivsel tasandil: tõlkija ei otsi vastavusi mitte konkreetsete väljendite, vaid pigem kognitiivsete struktuuride vahel. Kuna metafooridele on omane väga suur keelte- ja kultuuridevaheline varieerumine, siis sõltub ka nende tõlkimine suuresti vastava kognitiivse valdkonna struktuurist lähte- ja sihtkeeles.

Uurimuse eesmärk oli välja selgitada, kuidas sõltub kognitiivne pingutus (ingl *cognitive effort*) katusmetafooril VÕIMUORGAN ON KEHA põhinevate metafoorsete väljendite tõlkimisel selle metafoori keeltevahelisest varieerumisest. Uurimuse objektiks olid neli eestikeelset metafoorset väljendit, millest kahel olid sihtkeeles täpsed tõlkevasted, samal ajal kui ülejäänud kahte ei olnud võimalik vene keelde sõna-sõnalt tõlkida.

Kognitiivse pingutuse mõõtmiseks kasutati klahvivajutuste salvestamise meetodit ja arvutiprogrammi Translog-II. Viidi läbi ka katseisikute küsitlus ning analüüsiti metafooride tõlkestrateegiaid. Uurimus näitas, et kognitiivne pingutus metafoorsete väljendite tõlkimisel sõltub metafoori keeltevahelisest varieerumisest ehk mõistemetafoori sarnasustest ja erinevustest kahes keeles. Kui teatud kognitiivse valdkonna mõtestamine lähte- ja sihtkeeles toimub erinevalt, siis vastavate metafoorsete väljendite tõlkimine tekitab tõlkijale palju rohkem raskusi, mis kajastub nii objektiivsetes kui ka subjektiivsetes tõlkeprotsessi näitajates. Kognitiivne lähenemisviis võimaldab saada paremat ettekujutust nii tõlkeprotsessist kui ka keele metafoorset struktuurist.

Eesti keele vokaalid hispaania emakeelega keeleõppijate häälduses

Katrin Leppik (Tartu Ülikool)

Teise keele (L2) omandamise teooriad (nt PAM, SLM) toovad välja, et keeleõppija emakeel (L1) mõjutab teise keele omandamist. Eesti ja hispaania keel erinevad vokaalide arvu poolest. Eesti keeles on 9 vokaali (/i, y, e, ø, æ, a, o, ʀ, u/), hispaania keeles aga 5 vokaali (/i, e, a, o, u/). Hispaania keeles ei esine vokaale /y, ø, æ, a, ʀ/, hispaania keele vokaal /a/ sarnaneb eesti keele vokaalidele /æ, a/. Eesti keele vokaalidele /y, ø, ʀ/ hispaania keeles sarnaseid vokaale ei esine.

Kõne õppimise mudel (SLM) oletab, et mida suurem on erinevus L1 ja L2 häälikute vahel, seda tõenäolisem on, et keeleõppija neid häälikuid suudab moodustada ning mida sarnasemad on L1 ja L2 häälikud, seda tõenäolisem on, et keeleõppija kasutab L2 kategooria asemel L1 kategooriat. Võrreldes eesti ja hispaania keele vokaalisüsteeme, võib oletada, et hispaania emakeelega keeleõppijad eristavad vokaale /y, ø, ʀ/ oma emakeele vokaalidest, kuid neile võib valmistada raskust keskvokaalide /ø, ʀ/ eristamine. Vokaalide /æ, a/ puhul on tõenäoline, et hispaania emakeelega keeleõppijate häälduses assimileeruvad need hispaania keele vokaaliks /a/.

Uurimuses osales 22 hispaania emakeelega keelejuhti, kes olid eesti keelt õppinud ja Eestis elanud ühest kuust 16 aastani. Kontrollrühmana osalesid katses 10 eesti emakeelega keelejuhti. Keelejuhtidel paluti lugeda arvutiekraanilt lauseid (nt *Mehel on sada eurot*), milles paiknes CV(:)CV struktuuriga testsõna. Testsõnast analüüsiti esimese silbi vokaali.

Tulemustest selgus, et hispaania emakeelega eesti keele õppijatele valmistab raskust vokaalide /ø/ ja /ʀ/ eristamine ning need hääldatakse umbmäärase keskvokaalina või need assimileeruvad /o/-ks. Assimileerumist on näha ka vokaalide /æ, a/ puhul, mis hääldatakse hispaania keele vokaali /a/-na.

Pronoomeni *kes* kasutusest eesti murretes

Hanna Pook (Tartu Ülikool)

Eesti kirjakeeles kasutatakse üldiselt pronoomenit *kes* elusatele referentidele viitamiseks ja pronoomenit *mis* elututele referentidele viitamiseks. Leidub aga selliseid eesti murdeid, kus pronoomeniga *kes* saab viidata ka elututele referentidele (näited murdekorpusest):

- (1) *vat see pidi nii pieenikke=ja (.) ilus olema see (.) lõng kellest .koot'ti (.) kellest ned linad .tehti .sakstelle ja (.) pesu kõik ilus kõik pidi nii pieenikke olema KESK Juu*
- (2) *ja mutter+*aamer on sie *kellega (.) sai *aukku *sisse *lüüdüd (...) ja *peittel *kellega *kat'ki said *lüüdüd RANNA Hlj*
- (3) *nüüd onn masinad kess villa (.) kui vill jäll pikkem onn kess villa ära .kraasivad SAARTE Käi*

Ettekanne annab ülevaate, millistes murretes on selline pronoomeni *kes* kasutusviis levinud ja millised tegurid (lausetüüp, kääne jm) soodustavad pronoomeniga *kes* elutule referendile viitamist. Materjal on kogutud murdekorpusest, analüüsis on peamiselt kasutatud kvantitatiivseid meetodeid (hii-ruut-test, korrespondentsanalüüs).

Andmete analüüsist selgus, et kõige rohkem viidatakse pronoomeniga *kes* elutule referendile rannamurdes, samuti on nähtus sage kesk- ja läänemurdes, osades idamura murrakutes ja Hiiumaal. Uuritud lausetüüpidest on pronoomeniga *kes* elutule viitamist enim relatiivlausetes (näited 1–3), käänete puhul soodustavad elutule referendile viitamist eelkõige elatiiv (näide 1) ja komitatiiv (näide 2).

Tulevik 17.–18. sajandi põhjaeesti kirjakeeles

Liina Pärismaa (Tartu Ülikool)

Tänapäeva eesti keeles tulevikukategooria puudub ning seda väljendatakse teiste keeleliste vahenditega, nt ajamäärustega (Erelt 2017: 137). Eesti vanemas kirjakeeles leidis aga mitu futuurumit edasiandvat verbitarindit, mille kasutus tuleviku väljendamiseks on praeguseks hääbunud või vähenenud, nt *saama*-tulevik.

Ettekandes keskendutakse tuleviku väljendamisele *saama*-, *pidama*-, *tahtma*- ja *võtma*-tarindiga 17.–18. sajandi põhjaeesti kirjakeele kiriklikes ja õpetlikes tekstides. 17. sajandi lõpp oli kirjakeele arengus murranguline aeg. Sel ajal hakati kirjakeelt teadlikult kujundama suurema rahvapärasuse ning saksapärasuste vähendamise suunas (Ross 2013: 212). Intensiivsemalt arutati keeleküsimusi ja tegeleti piibli tõlkimisega (Tafenau 2011: 41; Ross: 2013: 211) ning arendati leksikat, grammatikat ja ortograafiat (Ross: 2009: 556).

Ettekande eesmärk on kirjeldada 17.–18. sajandil tuleviku väljendamises toimunud muutusi tollase kirjakeele reformi taustal. Varasemates uurimustes (nt Habicht jt 2018; Pärismaa 2018) on ilmnunud, et rahvapärasema väljenduslaadi mõjulepääsus oli oma osa kirjakeele ajakohastamisel ja tollastel uuendusmeelsetel kirjameestel. Seega jälgiti, kas tollaste kirjakeele arendajate mõjutused rahvapärasema väljenduslaadi suunas ilmnevad ka futuurumi väljendamisel.

Materjal pärineb Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpustest¹ ja Eesti Keele Instituudi Eesti piiblitõlke ajaloolisest konkordantsist² ning sisaldab kokku 610 tulevikutarindit. Uurimise taustaks on kasutuspõhine lähenemine (vt nt Barlow, Kemmer 2000; Bybee 2010).

Uurimuses avaldusid selged suundumused ühtlasema ja rahvapärasema väljenduslaadi suunas seoses tollase kirjakeele reformiga, nt vähenes järsult saksapärase *saama*-tarindi kasutamine tuleviku väljendamiseks. *Pidama*- ja *tahtma*-futuurumi kasutus kahe sajandi jooksul mõningal määral kõikus, kuid nende tulevikutarindite kasutuses ei toimunud nii suurt langust kui *saama*-tuleviku puhul. Vastupidiselt varem arvatule (nt Kilgi 2010) selgus, et Münchени käsikirjas (1694) esineb *saama*-tulevikku.

Kirjandus

Bybee, Joan L. 2010. *Language, Usage and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
Erelt, Mati 2017. *Öeldis. – Eesti keele süntaks. Toim. Mati Erelt, Helle Metslang. (=Eesti keele varamu III)*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 93–239.

¹ www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm; vakk.ut.ee

² www.eki.ee/piibel/

Habicht, Külli, Tiit Hennoste, Anni Jürine, Helle Metslang, David Ogren, Liina Pärismaa, Olle Sock 2018. Language change mirroring social change: constructions with *saama* 'get' and nonfinite verb forms in different periods and registers of written Estonian. – *Linguistica Uralica* Vol. 54, Iss. 3, 169–190.

Kilgi, Annika 2010. Tuleviku tulekust: tulevikulisuse väljendamisest meie esimestes piiblitõlgetes. – *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri / Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 2, 163–185.

Pärismaa, Liina 2018. Eituse väljendamise vormivalikutest XVII-XVIII sajandi põhjaeesti tekstides. – *Keel ja Kirjandus* 7, 560–578.

Ross, Kristiina 2013. Vanad uuendused lõuna- ja põhjaeesti keeles. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 58. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 210–223.

Ross, Kristiina 2009. Eesti keel Henrikust Anton Thor Helleni. – *Keel ja Kirjandus* 8–9, 553–558.

Tafenau, Kai 2011. Et tõlkida piiblit eesti ja läti keelde... – *Tuna*, kd 14, nr 1, 41–59.

Usage Based Models of Language. Ed. by M. Barlow, S. Kemmer. Stanford: CSLI Publications.

Mis see on uus küsilause tüüp vä? Tervikliku intonatsiooniga mitmeosalised küsimused
Andra Rumm, Tiit Hennoste (Tartu Ülikool)

Ettekande teema on mitmeosalised küsimused suulises suhtluses. Mitmeosaline küsimus koosneb kahest järjestikust küsimusest, mille esimene osa on üldjuhul avatud küsimus (eriküsimus) ja teine on sellele vahetult järgnev üldküsimus, mis pakub esimesele küsimusele vastuse ning ootab selle kinnitust. Varasemad uurimused rootsi, inglise ja norra keele põhjal on keskendunud juhtumitele, milles avatud küsimus on grammatiliselt, pragmaatiliselt ja intonatsiooniliselt lõpetatud (Linell jt 2003; Gardner 2004; Svennevig 2013). Neil küsimustel on suhtluses kaks eri varianti. Esiteks, avatud küsimusele järgneb paus ja pausile vastust pakkuv üldküsimus, sest küsija ei saanud oma esialgsele küsimusele vastust (näide 1). Sel juhul on tegu suhtlusprobleemi lahendamiseiga.

Näide 1

- 01 V: a m:is sa sis pärast seda mõtled teha.
02 (0.4)
03 Tallinas mingit töökohta vaadata=või.=

Teiseks, vastust pakkuv üldküsimus võib järgneda intonatsiooniliselt lõpetatud avatud küsimusele samas voorus (näide 2).

Näide 2

- 01 E: millega tema üldse tegeleb. see=ka molutab kohvikus.

Varasemad uurimused (Linell jt 2003; Gardner 2004; Svennevig 2013) on näidanud, et sel juhul on üldküsimusel eri funktsioone, näiteks soovib küsija avatud küsimust täpsustada või juhtida vastajat tema jaoks relevantssesse suunda. Oma ettekandes kirjeldame selliseid mitmeosalisi küsimusi, milles avatud küsimus on intonatsiooniliselt lõpetamata ja moodustab järgneva üldküsimusega intonatsiooniliselt tervikliku lausungi (näide 3).

Näide 3

- 01 H: a kus need tulevad läänest sis=vä.

Ettekandes analüüsime, kas sellise konstruktsiooni näol on tegemist omaette rutiinistunud (grammatiseerunud) konstruktsiooniga, mida võib vaadelda eraldi küsimuse tüübina. Uurimismaterjal pärineb Tartu Ülikooli suulise keele korpusest ja eesti keele spontaanse kõne foneetilisest korpusest. Uurimismeetod on vestlusanalüüs ja suhtluslingvistika.

Kirjandus

- Gardner, R. 2004. On delaying the answer: Question sequences extended after the question. – Second language conversations. Ed. by R. Gardner, J. Wagner. London: Continuum, 246–266.
- Linell, P., J. Hofvendahl, C. Lindholm 2003. Multi-unit questions in institutional interactions: Sequential organization and communicative functions. – Text and Talk 23 (4), 539–571.
- Svennevig, J. 2013. Reformulation of questions with candidate answers. – International Journal of Bilingualism 17 (2), 189–204.

Miks lastele antakse nii palju õppida nagu kodus. Kurtmisjärjendid kooliteemalistes vestlustes
Andriela Rääbis, Tiit Hennoste, Andra Rumm (Tartu Ülikool)

Ettekandes käsitletakse kurtmisjärjendeid kooliteemalistes argivestlustes. Analüüsitud on 40 kurtmisjärjendit 28 vestluses. Materjal on pärit TÜ suulise eesti keele korpusest.

Kurtmise all mõistetakse tegevust, millega kõneleja väljendab oma rahulolematust teatud olukorra suhtes, pannes vastutuse selle eest kellelegi teisele (Traverso 2009: 2385). Kurtmine sisaldab kaht negatiivset elementi: situatsioonis on midagi negatiivset ja kurtjal on negatiivne hoiak selle suhtes.

Probleemid, mille üle meie analüüsitavas materjalis kurdetakse, on näiteks raske koolikott, rumalad õpilased, range õpetaja, palju kodutöid.

Kurtmisjärjend ehitatakse üles voor-voorult osalejate koostöös. Järjendid on kaht liiki: (1) üks osaleja kurdab ja teised reageerivad sellele (näide); (2) kõik osalejad kurdavad koos sama probleemi üle.

M: aga=no=vaata see=on `kõik siuke `asi=et=no `täna on juba `kõik,
.hh täps=samuti `väiksed `lapsed juba (.) peab `kõik asjad `arvutis tegema.

(.)

A: jaa

M: no `kas on seda veel `vaja, tal=on `niigi prillid `ees juba.

E: mhmh?

A: [mm]

M: [nüüd ta peab] `veel arvutis `istuma.

A: jaa

M: no=`milleks `seda onju.

(0.3)

M: ta võib rahu `likult kirjuta `käega.

Kurtmisele reageeritakse eri viisidel ja reaktsioonivoorud väljendavad eri suhtlustegevusi:

- 1) kurtjaga samameelsuse osutamine,
- 2) neutraalsed reaktsioonid (*mhmh*, täpsustavad küsimused),
- 3) olukorra põhjendamine,
- 4) kurtjale nõuandmine,
- 5) kurtmise tagasilükkamine.

Ettekandes vaatleme, kuidas eri tüüpi reaktsioonid kurtmisjärjendit mõjutavad.

Kirjandus

Traverso, Véronique 2009. The dilemmas of third-party complaints in conversation between friends. – *Journal of Pragmatics* 41 (12), 2385–2399.

***des-* ja *mata*-konverbitarindi funktsioonid**

Carl Eric Simmul (Tartu Ülikool)

Eesti keele *des-* ja *mata*-tarind talitlevad sündmust väljendava konstruktsiooni vaba laiendina ja vastavad seeläbi tüpoloogilisele konverbitarindi määratlusele. *des*-konverbitarind väljendab põhilausega seotud sündmuse toimumist, *mata*-konverbitarind aga põhilausega seotud sündmuse toimumata jäämist. Konverbitarind täidab põhilause suhtes funktsiooni, mille määruslik laad varieerub olenevalt kontekstist. Nagu senine uurimistöö on osutanud, varieerub *des-* ja *mata*-konverbitarindi funktsioon ulatuslikult.

Ettekanne tutvustab semantilis-pragmaatilisi kategooriaid ja neil põhinevat süsteemi, mis aitavad kirjeldada *des-* ja *mata*-konverbitarindi funktsiooni varieerumist. Kirjeldussüsteem põhineb kahel baas- ja kaheksal lisafunktsioonil. Konverbitarindi baasfunktsioonid on kaasnemine ja aeg; konverbitarindi lisafunktsioonid on põhjus, viis, vahend, võrdlus, tulemus/tagajärg, mööndus, vastandus ja tingimus. Igal *des-* ja *mata*-konverbitarindil on üks kindel baasfunktsioon, mis võib olla konstruktsiooni ainus funktsioon või millele võib liituda üks või mitu lisafunktsiooni.

des-konverbitarindi baasfunktsiooniks võib olla nii kaasnemine kui ka aeg, aga *mata*-konverbitarindi baasfunktsioon on alati kaasnemine; aja baasfunktsioon *mata*-tarindil puudub. Lisafunktsioonid põhjus, vahend, mööndus ja tingimus võivad liituda nii kaasnemise kui ka aja baasfunktsioonile, lisafunktsioonid viis, võrdlus, tulemus/tagajärg ja vastandus aga ainult kaasnemise baasfunktsioonile.

Läbi vaadatud korpusmaterjalis ei esinenud võrdluse lisafunktsiooniga *mata*-tarindeid ja esines ainult kaks vahendi lisafunktsiooniga *mata*-tarindit. *des*-tarindil esineb kõiki lisafunktsioone, aga lisafunktsioonid mööndus ja vastandus on *des*-tarindi puhul harvemad kui *mata*-tarindi puhul. Nii *des-* kui ka *mata*-konverbitarindi puhul esineb mitme lisafunktsiooni kombineerumist. Mõlema konverbitarindi puhul kombineeruvad omavahel lisafunktsioonid põhjus-tingimus ja mööndus-tingimus. *des*-konverbitarindi puhul kombineeruvad peale selle lisafunktsioonid põhjus-viis, vahend-mööndus ja vahend-tingimus ning *mata*-tarindi puhul lisafunktsioonid viis-tulemus/tagajärg, viis-mööndus, tulemus/tagajärg-vastandus ja viis-mööndus.

Skeem, valents ja perspektiiv abstraktse tähendusega verbi semantikas

Ilona Tragel, Jane Klavan (Tartu Ülikool)

Ettekandes esitame joonistamise ja häälega mõtlemise katse tulemusi. 20 katsealust joonistasid ja kirjeldasid 20 eesti keele abstraktse tähendusega verbi suunda. Meie uurimisküsimus oli, kas katsealused tajuvad ja seega loodetavasti joonistavad ja kirjeldavad abstraktse verbi suunda. Uurimisküsimus lähtus ühest kognitiiv-funktsionaalse keeleteaduse kesksest põhimõttest – keelelise kehastumise printsiibist (vt nt Gibbs 2005, Barsalou 2008). Meid huvitas, kas joonistes avaldub verbi kujundskemaatilisuus ja kui jah, milliseid skeeme abstraktne verb inimeste peas aktiveerib. Uurimuses otsime katse tulemustele selgitusi konstruktsioonigrammatika (Goldberg 1995), mõistemetafooriteooria (Lakoff, Johnson 1980), grammatisatsiooniteooria (Heine, Claudi, Hünemeyer 1991) ja kognitiivse grammatika teooriast (Langacker 1987, 1991).

Katse tulemusel saame kinnitada, et katsealused tajusid abstraktsetel verbidel suunda. Veelgi enam: joonistati ka verbi võimalikku argumentstruktuuri (tegijaid ja tegevuse sihtmärke) ning muid verbiga seonduvaid elemente. Lisaks skemaatilisele suunale varieerisid katseisikud ka noole joone või joone kuju. Katsealustel paluti oma joonistamisprotsessi kommenteerida. See osa katsest on praeguseks analüüsitud vaid sellistel juhtudel, kui see oli joonise tõlgendamisel vältimatu. Lisaks saame sellest vahel teada, millist polüsemse verbi tähendust katseisik joonistamise hetkel silmas pidas.

Ettekandes esitame joonistuskatse tulemusi 20 eesti keele abstraktse verbi kohta. Võrdleme joonistusi noole olemasolu, liigi, arvu jms parameetrite poolest. Oluline tegur analüüsis on katseisiku valitud perspektiiv. Varasemates sarnastes uurimustes on katseisik pidanud valima uurija etteantud noole suundade vahel. Meie katse tulemused näitavad, et paljud varasemate katsete tulemused on küsitavad seetõttu, et uurija ei tea, millise perspektiivi katseisik esitatud stiimulile valis. Joonistuskatse võlu seisneb selles, et keeleteadajal on võimalus valida perspektiiv, millest lähtuvalt abstraktse verbi tähendus joonistada. Vaatamegi, kui palju variatiivsust sellisel juhul verbiti ja indiviiditi esineb: Mis paneb keeleteadaja valima ühe konstrueerimisviisi teiste võimalike hulgast?

Kirjandus

- Barsalou, Lawrence W. 2008. Grounded cognition. – *Annual Review of Psychology* 59, 617–645.
- Gibbs Jr, Raymond W. 2005. *Embodiment and Cognitive Science*. Cambridge University Press.
- Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions: a Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Heine, Bernd, Ulrike Claudi, Frederike Hünemeyer 1991. *Grammaticalization. A conceptual framework*. Chicago / London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G., M. Johnson 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

Langacker, Ronald W. 1991. Foundations of Cognitive Grammar. Vol II: Descriptive Application. Stanford: Stanford University Press.

Langacker, Ronald W. 1987. Foundations of Cognitive Grammar. Vol I: Theoretical Prerequisites. Stanford: Stanford University Press.

NIMETÖÖTUBA

Muutused ja mõjutused kohanimedes Hargla kihelkonna näitel

Mariko FASTER (Tartu Ülikool, Võru Instituut)

Sotsio-onomastika on nimeuurimismeetod, mis uurib peamiselt nimede kasutust ja varieeruvust. See pöörab tähelepanu nimede kasutamise olukorrale ja sotsiaalsele taustale: milliseid nimesid eri elualade inimesed kasutavad, kui lai on nende nimede tundmise piirkond, kes ja miks on parimad nimetundjad, kuidas nimed on aja jooksul muutunud, kadunud, vahetunud ja säilinud, kuidas nimed varieeruvad, milliseid nimesid kasutatakse aktiivselt ja milliseid veel ainult mäletatakse jms. (Ainiala jt 2008) Sotsio-onomastika jõudis Eestisse 2000. a algupoolel Soomest, kus suunaga oli tegeldud 1970. a alates. Eestis on sotsio-onomastilise suunaga põhjalikumalt tegelenud Evar Saar (2008) ja Marit Alas (2015, 2016).

Ettekanne on välja kasvanud Hargla kihelkonna nimede etümoloogilisest uurimisest (Faster 2018). Kuigi etümoloogia uurib nimede tähendust ja päritolu, on nimekogudesse ja kaartidele talletatud materjalist näha ka nimede varieeruvus, samuti näiteks vanade nimede kadu ja uute nimede tekkimine. Need kaks nimeuurimissuunda ei välista üksteist, pigem tekitavad huvitavaid seoseid.

Kohanimedes toimuvad muutused võiks tinglikult jagada kaheks: keelesisesteks ja keelevälisteks muutusteks. Keelesisesteks võiks arvata kõik nimedes loomulikul teel toimunud muutused, mis võivad olla leksikaalsed, morfoloogilised või foneetilised (varieerumine *Pügeri ~ Püügüri ~ Pügüri ~ Pügüre järv*), ning ka rahvaetümoloogilised mõjutused (*Tanila > Talina*). Keelevälisteks teguriteks võiks liigitada nimeobjekti kadumise või muutumise, nime meelevaldse muutmise vabatahtlikult või administratiiv-poliitilistel põhjustel jms. Tihti eksisteerivad need suunad ja muutused küll paralleelselt.

Hargla khk asub Eesti-Läti piiril ja seepärast on loomulik, et nimedes on läti mõjutusi, nt hüüdnimi *Tsilvak* on tekkinud läti keele nimisõnast *cilvēks* 'inimene'. Tänapäeval on produktiivne uute nimeandmismallide tekkimine ning kirjalike nimede meelevaldse muutmise suund, nt Saru küla Mäe-Põru talu nime pole ametlikult enam olemas, kuigi seda veel mäletatakse ja kasutatakse; talu maale on aga tekkinud kolm uut maaüksust, millele on nimeks antud *Sametee*, *Sameteepõllu* ja *Sameteemetsa*. Sellised nimed on külaelanikele täiesti tundmatud ja vajadusel ära õpitavad üksnes kirjalikust kasutusest, põhimõtteliselt täiesti uus on ka näiteks toodud nimede moodustusmall.

Kirjandus

Ainiala, Terhi, Minna Saarelma, Paula Sjöblom 2008. Nimistöntutkimuksen perusteet. Tietolipas 221. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Alas, Marit 2015. An overview of the place name systems of two coastal areas in Estonia. – Name and Naming. Proceedings of the Third International Conference on Onomastics “Name and Naming” Conventional / Unconventional in Onomastics. Ed. by O. Felecan. Cluj–Napoca: Editura Mega, Editura Argonaut, 415–427.

Alas, Marit 2016. The changes in place names on the northern coast of Estonia. – ‘Names and Their Environment’. Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Sciences Glasgow, 25-29 August 2014. Ed. by C. Hough, D. Izdebska. Glasgow: University of Glasgow, 51–58.

Faster, Mariko 2018. Etunimed ja teised Hargla hüdronüümid. – Emakeele Seltsi aastaraamat 63 (2017). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 31–76.

Saar, Evar 2008. Võrumaa kohanimedede analüüs enamlevinud nimeosade põhjal ja traditsioonilise kogukonna nimesüsteem. (= Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 22.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Eesti 100 – eesnimed

Annika Hussar (Tallinna Ülikool)

Vaatlen oma ettekandes eestlaste eesnimekasutust seni veel uurimata perioodil 20. sajandi alguses, Eesti iseseisvumise aegu.

Huvi pakub, millised uued võõrapärase nimed olid populaarseks saanud, mis mõjutusi seal näha võib. Teisalt on põhjust uurida, kuivõrd kajastus eestimeelsus sajandivahetusel endast märku andnud ning 1930ndatel kõrgaega jõudnud omakeelsete, eestipärase nimede kaudu. Kui aastal 1900 olid piirkondlikud erinevused eesnimekasutuses ja nimerepertuaaris päris suured, siis on huvitav ka seda aspekti toonases muutuv maailmas jälgida.

Geograafia ja nimeteadus

Taavi Pae (Tartu Ülikool)

Vaadates tagasi geograafia ajaloole, ei leia me just palju maateadlasi, kes oleks pühendunud ainiti vaid nimedele. Siiski on alati olnud geograafe, kelle huvid ja uurimused on puudutanud nimeajaloo ja ka nimekorralduse erinevaid tahke. Ettekandes käsitlen lühidalt mõnda aspekti geograafide panusest nimekorraldusse ja arutlen mõne potentsiaalse uurimisteema üle.

Hundilage ja Seljapealis: soodega seotud kohanimed kohapärimuse uurimise kontekstis
Lona Päll (Tartu Ülikool, Eesti Kirjandusmuuseum)

Ettekandes analüüsin kohanimede rolli kohapärimuse uurimises ja talletamises ning nimede pärimuslikke seoseid füüsilise keskkonnaga. Kohapärimuse uurimise kontekstis on peamiseks küsimuseks nimede kasutamise, mäletamise ja muutumise seosed sotsiaalsete ja ökoloogiliste teguritega – kuidas selgitavad nimed füüsilist ja sotsiaalset keskkonda, milles inimesed elavad, ja kuidas on nimede mäletamine või varieerumine seotud keskkonna muutustega. Ettekande teoreetiliseks taustaks on ökosemiootika ja folkloristika teooriad, mis aitavad kokku siduda vastavalt koha(nime)pärimuse ökoloogilise ja sotsiaalse dimensiooni.

Kohakeskses pärimuses avaldub hübriidsus, tõlgenduslik vastastikseos kultuurilise ja ökoloogilise vahel eksplitsiitselt, millele viitab nii kohafolkloori varasem uurimislugu, tüpologiseerimise probleemid kui ka välja kujunenud uurimismetoodika. Kohanimed on kohapärimuse uurimise oluliseks pidepunktiks ja välitöömetoodika osaks, nende kaudu kaardistavad folkloristid uuritava maastiku ja neist lähtutakse sageli ka intervjuuerides või arhiivimaterjalidega töötades. Sageli on pärimusliku narratiivi ja maastikukogemuse ainus (säilinud või teadaolev) element just kohanimi.

Ettekannet illustreerin näidetega soodega seotud kohapärimusest, kuivõrd soiste piirkondade kohanimedes väljenduvad hästi nimede seosed keskkonna eripäraga. Sood võivad olla väga püsivad maastikud, ent mistahes veerežiimi muutused soistes piirkondades (nt kuivendamine, taastamine) mõjutavad enamasti keskkonda ulatuslikult. Tänu sellele on soiste aladega seotud kohanimede kaudu hea jälgida nimede varieerumist keskkonnamuutuste taustal. Samuti on soodega seotud koha(nime)pärimuses hästi märgatav nimede seos erinevate keskkonnakasutuse praktikatega.

Vanade isikunimede teekond tänapäeva – Rápina perekonnanimed

Evar Saar (Võru Instituut)

Eesti perekonnanimeraamatu käsikirjas on praeguse seisuga 115 perekonnanimeartiklit, milles on ära märgitud nime panemine Rápina kihelkonnas. Nendest 82 on pandud ainult Rápina kihelkonnas. Perekonnanimeraamatusse võtmise alampiir – vähemalt 30 nimekandjat Eesti elanike hulgas – on muidu valdava osa ainult ühes kohas pandud nimedest käsitlemise alt välja jätnud. Rápina on teistest kaugelt edukam kihelkond, paljud tema unikaalnimed pääsevad raamatusse sisse. Kõigile teada põhjus on muidugi ainulaadne lisanimedest perekonnanimede tuletamise süsteem, mis tõi mängu palju erinevaid sõnalisi järelkomponente, sufikseid ja kahe lisanime kombinatsioone (erinevaid perekonnanimesid loodi kokku umbes 900). Paljast lisanime sisaldavaid Rápina unikaalseid perekonnanimesid on perekonnanimeraamatu käsikirjas üheksa, mis pole siiski ka vähe. Ettekandes puudutatakse põgusalt Joh. Fr. Helli poolt kujundatud lisanimedest perekonnanimede tuletamise süsteemi Rápinas, sest selle mõnedele joontele pole varem tähelepanu pööratud.

Kui perekonnanimi on enamasti samal perekonnal enne kasutusel olnud lisanimest tuletatud, siis on nimeartikli autoril olnud võimalus keskenduda ka nende lisanimedele analüüsimisele. Lisanimedele korpuse osas paistab Rápina samuti silma erilisusega, kuid eripära on paljuski ühine Võnnu ja Põlva kihelkonnaga, vene päritolu lisanimedele osas Vastseliina kihelkonnaga. Nendes lisanimedes, millega oli vaja tegeleda Eesti perekonnanimeraamatusse sattumise pärast, paistsid silma hämardunud venepärased nimed (nt *Haavakari, Kliima, Kontka, Kriguli, Rumaski, Siila, Soha, Terepi, Truutsi, Varuski*), apellatiivsel sõnavaral põhinevad lisanimed (nt *Kübärä, Musta, Mõtsa, Saksa, Soe, Türgi*), lääne poolt laenatud ja siin edasi arenenud „vanad“ eesti talupojanimed (nt *Härmä, Peedo, Pindi, Rikandi, Rööbi, Tilga*) ja lõpuks nimed, mille puhul ei saa välistada nende põlvnemist kristluse-eelsest läänemeresoome isikunimevarast (nt *Mäleto, Rämmäni, Viia, Villaku, Võika*).

Isikunimed Jõelähtme kihelkonna näitel

Jaan Tagaväli

Lisaks keeleuurijatele ja ajaloolastele pakuvad nimed huvi ka harrastajatele. Suguvõsa uurimisel on perekonnanimi justkui võti võimaliku suguluse juurde.

Tänapäeval hõlmab ajalooline Jõelähtme kihelkond viit erinevat haldusüksust: Jõelähtme vald (u 6400 elanikku), Viimsi vald (u 20 100), Maardu linn (u 16 100), Tallinna Pirita linnaosa (u 20 000) ja pool Tallinna Lasnamäe linnaosast (u 50 000). See teeb kokku u 112 600 elanikku.

Uurimistöös kasutatud andmed puudutavad tänapäeva Jõelähtme ja Viimsi valda. Andmed on kogutud arhiividokumentidest, Jõelähtme Vallalehest, Viimsi Teatajast, kalmistute registrist Haudi ning teistest avalikest allikatest. Kasutatud on ka suguvõsa uurimise käigus tehtud intervjuudest saadud suulisi teateid. Maardu linna ning Pirita ja Lasnamäe linnaosade kohta andmeid ei ole kogutud.

Üldise nimede panemise ajal aastatel 1834–1835 pandi kihelkonnas talu- ja rannarahvale perekonnanimesid 828 korral. Pandi nii kordumatuid nimesid kui ka korduvaid.

1930ndatel toimus Eestis massiline võõrapäraste ja halvakõlaliste perekonnanimede eestistamine. Ühtekokku said uue nime enam kui 200 000 isikut. See ei läinud mööda ka Jõelähtmest ja Viimsist. Mõnikord juhtus nii, et vennad said endale erinevad perekonnanimed.

Paljusid üldise perekonnanimede panemise ajal tekkinud nimesid ei ole enam olemas. Põhjusi on mitmeid: eestistamine, emigratsioon Eestist ja nn nõrk meesliin. Perekonnanimi on enamasti edasi kandunud meesliinis. Kui aga peres poegi ei sündinud, need surid enne täisealiseks saamist või täisealised pojad ei loonud peret, siis ei läinud edasi ka perekonnanimi.

Isikunimedega seonduvate teemade uurimine on põnev tegevus nii professionaalile kui ka harrastajale. Sageli toob ühele küsimusele vastuse leidmine asemele mitu uut. Omaette valdkonnad on eesnimed ja lisanimed – suguvõsauurimise käigus leiab mõlemast huvitavaid näiteid.